

INTERGENERAČNÉ VZŤAHY A KONTAKTY VO VZDELÁVANÍ SENIOROV

HRAPKOVÁ NADEŽDA

Abstrakt

Príspevok poukazuje na intergeneračné vzťahy vo vzdelávaní seniorov a kontakty seniorov s mladšími generáciami. Možnosti intergeneračného vzdelávania a vzdelávacie príležitosti nielen na Slovensku, ale aj v rámci Európy podčiarkujú význam blízkych vzťahov v prostredí rodiny, školy i v širšom okolí. Na túto problematiku sa zameriavajú aj programy štátnej a európskej politiky, z ktorých sme niektoré zdokumentovali v texte. Výsledky prieskumov dokumentujú frekvenciu kontaktov seniorských študentov a ich aktivity.

Abstract

The article shows the intergenerational relations of the elderly and their contacts with younger generations. Possibilities of intergenerational learning and learning occasions not only in Slovakia but also in Europe underline the importance of close relations in the family and school as well as in wider environment. We focused on the state programmes and European policy, some of which we have documented in the text. Results of surveys are documenting the activities and frequency of contacts of the senior students.

Kľúčové slová

Intergeneračné vzdelávanie. Konceptia celoživotného vzdelávania. Integrované a segregované vzdelávanie. Intergeneračné vzťahy vo vzdelávaní seniorov. Faktory vzdelávania.

Key words

Intergenerational education. Conception of lifelong learning. Integrated and separated learning. Intergeneration relations in elderly education. Learning factors.

Vzdelávanie medzi generáciami je nám známe od počiatkov existencie ľudskej civilizácie a bolo prirodzenou vecou v každej spoločensko-ekonomickej formácii. Intergeneračné vzdelávanie poukazuje na formu vzdelávania ktorá je praktizovaná od počiatkov ľudskej existencie, ale ktorá časom slabla tak, ako slabol aj vzor rodín. Vplyvom zmien a podmienok života a na základe potrieb jednotlivcov i spoločnosti menila svoju formu a realizáciu. Života sa menil, kontakty medzi generáciami sa strácali a škola sa stala hlavným médiom pre vzdelávanie. Formujúce sa sociálne vzťahy a politické systémy postupne prispeli k rozvoju požiadaviek a k tvorbe široko rozvinutých možností uspokojovania vzdelávacích potrieb.

Dnes sa postupne dostávame k znovuobjaveniu a systematizácii komunity na celom svete a začíname spoznávať, že staršia a mladšia generácia môžu byť platným vzdelávacím zdrojom jeden pre druhého. Intergeneračné vzdelávanie sa môže konať vo veľa odlišných kontextoch: v škole, doma, v komunite, alebo na pracovisku. Na dôvažok výhody môžu prúdiť viacerými smermi. Deti môžu priniesť energiu, entuziazmus a podporu do života seniorov a často dve generácie môžu pracovať spoločne k získaniu ich osobných výhod (International Review of Education, 2002). (International Review of Education, 2002)

Vzdelávacia politika súčasnej doby sa orientuje na koncepciu celoživotného vzdelávania nielen s cieľom kultivácie človeka ale aj poskytovaním možností ďalšieho vzdelávania a

vytváraním programov aktívnej staroby. Dnes sa náš vzdelávací systém zaoberá nielen formálnym vzdelávaním v rámci všetkých stupňov školského systému, ale aj charakteristikou možností a prostriedkov neformálneho a informálneho vzdelávania. Termínom formálne vzdelávanie (Průcha – Walterová – Mareš, 1995) označuje vzdelávanie, ktoré sa realizuje vo vzdelávacích inštitúciách, ktorých funkcie, ciele, obsah, prostriedky a spôsoby hodnotenia sú definované a legislatívne vymedzené. Neformálne vzdelávanie charakterizuje Memorandum o celoživotnom učení (2000) ako vzdelávanie, ktoré nevedie k ucelenému školskému vzdelaniu a prebieha popri hlavných prúdoch vzdelávania. Zvyčajne nie je ukončené vydaním oficiálnych dokladov. Môže byť uskutočňované okrem iného prostredníctvom organizácií, ktoré boli vytvorené na doplnenie formálnych systémov vzdelávania zvyčajne ako forma záujmového vzdelávania. Informálne (neinštitucionálne) vzdelávanie je učenie sa zo skúseností, v rámci každodennej komunikácie a sociálneho života (Prusáková, 2005).

Ctibor Határ (2005) poukázal na to, že geragogika nie je určená len starým ľuďom, ale aj deťom, mládeži a mladým dospelým, pretože podrobne analyzuje prirodzené procesy starnutia, potreby a práva prestárlych spoluobčanov, poukazuje na medzigeneračné vzťahy a spôsoby ako ich optimalizovať a vylepšovať.

Geragogika, ktorá sa ako mladá vedná disciplína zaoberá výchovou a vzdelávaním seniorov, sa v našich spoločenských podmienkach prakticky realizuje hlavne v programoch neformálneho vzdelávania, alebo informálnym učením. Inštitucionálne vzdelávanie seniorov na univerzitách sa na Slovensku realizuje už dvadsiaty rok. Podmienky, na základe ktorých sa tvoria a realizujú programy pre systematické vzdelávanie starších ľudí nám umožňujú ponúkať hlavne **segregačné modely vzdelávania**. Tématické programy a študijné odbory sú mnohokrát šité na mieru účastníkov vzdelávania a akceptujú špecifiká ľudí, ktorí sú hlavne v postproduktívnom veku. Univerzity tretieho veku a akadémie tretieho veku na Slovensku, ale aj v mnohých krajinách sveta a Európy ponúkajú špeciálne pripravované programy s rozdielnou ponukou pre seniorov, čo prináša menej možností pre stretávanie generácií navzájom. Sú to len ojedinelé prípady stretnutí na chodbách školy, v knižnici, v jedálni, či pri striedaní sa v učebniach. Separátne vzdelávanie študentov sa praktizuje hlavne pri realizovaní prednášok, ale niektoré inštitúcie organizujú vo vybraných študijných odboroch spoločné exkurzie pre zmiešané skupiny študentov. V inom prípade tí seniori, ktorí používajú internet sa stretávajú s mladými aj v počítačových učebniach školy. Tieto vzájomné stretnutia nielen vytvárajú priestor pre intergeneračnú komunikáciu a budovanie nových vzťahov, či postojov navzájom, ale umožňujú aj obojstranné vzdelávanie a vysvetľovanie skutočností.

Poznáme však aj modely, kde dochádza ku vzdelávaniu všetkých vekových kategórií spoločne. Spájanie generácií a **integráciu vo vzdelávaní** vidíme napr. vo Francúzsku na tzv. Univerzitách voľného času, alebo Univerzitách každého veku. Ide o formy záujmového vzdelávania ponúkané všetkým generáciám spoločne kde nie je stanovená veková hranica pre zapísanie sa do študijných programov. Ide zvyčajne o veľmi obľúbené formy vzdelávania kde napr. v Lyone, majú v jednom roku až 12 tisíc zapísaných študentov na Univerzite každého veku, či v Bordeaux na Univerzite voľného času až 4500 frekventantov. Podobne realizujú integrované kurzy bez rozdielu generácií aj Open universities (Otvorené univerzity) v Anglicku. Popri edukácii seniorov v rámci intergeneračných tematických programov vidíme príklady dobrých praxí aj v rámci projektových aktivít. Ide napr. o kurzy ponúkané seniorom na komunitných základných a stredných školách, kde zdarma trénujú svoje IT zručnosti. Veľmi často ide o podporu seniorov aj ich vlastnými vnúčatami pri prekonávaní bariéry v rozhodnutí učiť sa práci s PC a Internetom. Školy zas využívajú vedomosti seniorov k pomoci v lokálnych projektoch z oblasti histórie. Intergeneračné vzdelávanie mnohokrát poskytuje výhody pre obidve strany, teda pre starších ľudí a aj pre mladú generáciu. Starí rodičia sa často cítia byť zodpovední za určité oblasti vzdelávania svojich vnúčat (Older&Bolder, 2009).

Integráciu starších a mladých študentov univerzity máme možnosť vidieť na rakúskych new Volkshochshulle a na univerzitách, kde sú študenti starší ako 40 rokov nazývaní seniorskými študentmi. Seniorskí študenti majú možnosť zapísať sa na univerzitách na riadne 5 ročné štúdium, alebo môžu byť hosťujúcimi študentmi s právom účasti na prednáškach bez povinnosti absolvovať predpísané skúšky. Tieto modely vytvárajú možnosti intergeneračných stretávaní, výmeny názorov i prípady vzájomnej pomoci pri učení i v osobnom živote. Vzťahy sú zvyčajne založené na vzájomných sympatiách a **vzťahoch študent senior a študent junior**, ale aj na pocitoch spolupatričnosti a intergeneračného spolužitia. Z iného uhlu pohľadu je potrebné sa pozrieť na **vzťah študent a učiteľ, študent a organizátor vzdelávania** seniorov. Aj tu dochádza k stretávaniu sa generácií a pre úspešnosť vo vzdelávaní je nutná nielen osobná komunikácia, ale aj vzájomná tolerancia a medzigeneračný rešpekt.

Generácia učiteľov, ktorá vznikla pri založení prvej UTV na Slovensku v roku 1990 nám postupne odchádza do dôchodku a nahrádzajú ju mladí doktorandi a asistenti z katedier. Nie všetci seniorskí študenti si vedia nájsť cestu k mladému učiteľovi a dokážu akceptovať aj jeho nesmelé vystupovanie, či neistotou v hlase. Iní zas vedia mladého učiteľa podporiť

a povzbudiť. My vieme, že seniori sú tými najkritickejšími poslucháčmi na univerzite, ale sú aj najvd'ačnejšími a tými, čo vedia našu prácu najlepšie oceniť.

Pedagógovia a organizátori vzdelávania pre seniorov by mali mať odborné aj sociálne kompetencie, ktoré by mali vytvárať vo vzájomnej súčinnosti so seniormi optimálnu atmosféru a spokojnosť. Podľa Prusákovej (2005) sú významné zo sociálnych kompetencií:

- komunikačné (dávanie a prijímanie spätnej väzby, aktívne počúvanie, technika kladenia otázok, verbálna a neverbálna komunikácia),
- kooperačné (spolupráca s účastníkmi vzdelávania, riadenie skupinovej dynamiky),
- emocionálna pružnosť spojená so schopnosťou empatie a pedagogickým taktom,
- schopnosť riadiť a rozhodovať – spojená s asertívnym správaním.

Organizátori kurzov, ktorí ako zamestnanci univerzity sú zvyčajne mladší ako samotní frekventanti štúdia sa musia naučiť trpezlivosti, úprimnej radosti z práce, ktorú pre seniorov vykonávajú i osobnému a otvorenému prístupu k seniorovi, ktorý s dôverou za nimi prichádza.

Európske projekty Sokrates, na ktorých v súčasnosti pracujeme aj my s našimi seniorskými študentmi, majú ako jednu z priorít intenzifikáciu intergeneračného vzdelávania. **Prípadové štúdie „dobrých praxí“** poukazujú na pozitívne výsledky a skúsenosti z kontaktov medzi generáciami v prostredí vzdelávania seniorov. Európska asociácia pre vzdelávanie dospelých (EAEA) v projekte „Older People as Helpers in the Learning Process“ v rámci projektu Sokrates sledovala cez prácu seniorov základné zručnosti vo vzdelávaní mladých študentov a to v odovzdávaní poľnohospodárskych zručností mladej generácii, starší študenti získali tréning ako pomocníci – ošetrovatelia a pomáhali mladým ľuďom po zraneniach, či nehodách v ich rekonvalescencii v domácom prostredí.(Carlton S., Soulsby J, 1999). Plnenie úloh prináša seniorom nielen prácu, ale aj zábavu, získavanie nových kontaktov a možnosť sebarealizácie. Zábavou pre nás bol napr. prieskum vedomostí študentov strednej školy v projekte VECU (Virtuálne európske kultúrne centrum). Našou úlohou v projekte VECU je odovzdať tradície mladej generácii a hľadať najvhodnejšie cesty prenosu informácií. Podľa skúseností, že sa človek najlepšie učí na vlastných chybách sme postupovali pri zisťovaní znalostí prísloví a porekadiel u mládeže. Študenti dopĺňali v texte chýbajúce slová, časti porekadiel. Keď si nevedeli poradiť, tak sa niektorí vtipne vynašili napr. takto: „.....je najlepší lekár“. Doplnili „Dr. House je najlepší lekár“. Na inú strednú školu sme venovali 40 výtlačkov zborníka prác príbehov seniorov z odboru Etnológie a budeme v projekte pokračovať besedou so študentmi (<http://www.vecu.efos-europa.eu>) V inom projekte „Danube Networkers“, kde sme vytvorili medzinárodnú sieť seniorov na rieke Dunaj

a plníme úlohy, ktoré sa k Dunaju viažu, sme navštívili medzinárodnú základnú školu v Bratislave Devíne. Deti seniorom na požiadanie a po dohode s učiteľkou tématicky kreslili ich vzťah k Bratislave a Devínu. Výsledky projektu sú na stránke <http://www.danub-networkers.eu>.

K úspešnej realizácii intergeneračného vzdelávania je potrebné vytvoriť vhodné podmienky a zabezpečiť nasledovné faktory, ktoré vzájomnú edukáciu ovplyvňujú. Medzi najvýznamnejšie by som zaradila:

- pozitívne vzťahy medzi generáciami a pocity pohody a spokojnosti
- blízkosť kontaktov (osobných, vzdialenostných)
- efektívnu komunikáciu (podmienkou je spätná väzba)
- príbuznosť vzdelávacích potrieb
- vzdelávanie ako jedna z hodnôt života človeka

Mnohé výskumy sa zameriavali a zameriavajú na význam väzieb a vzťahov medzi ľuďmi pre ich pocity pohody a spokojnosti. Ukazuje sa, že vzájomné citové putá a opora a podpora v sociálnom prostredí na jednej a medziosobné problémy a neuspokojivé sociálne vzťahy na druhej strane môžu byť jedným z kritérií rozlišovania medzi ľuďmi, ktorí sa cítia šťastní a ich protipólom. Keď ľudia uvažujú o kvalite života, často majú na mysli sociálne vzťahy a putá k iným ľuďom (Waltz, 1986).

Pozitívnym príkladom je napr. 3-mesačný medzigeneračný program bol vyvinutý na základe predpokladu, že je dôležité pre mladých dospelých, ktorí sú v období formovania smerovania ich profesijného zamerania, zažiť prínosy pozitívnej interakcie so staršími osobami. Výsledky hodnotenia programu ukázali, že účasť v programe ovplyvnila nielen záujem mladých ľudí o gerontológiu, ale tiež bola vidieť ich väčšia ochota akceptovať staršie osoby na sociálnej a akademickej úrovni. Pozitívne zmeny boli zdokumentované aj u starších študentov čo vytvorilo oveľa priaznivejší postoj k mladým dospelým členom rodiny, rovnako ako aj k mladšej generácii vysokoškolákov všeobecne (Dellmann-Jenkins, M., Fowler, L., Lambert, D., Fruit, D., & Richardson, R. (1994).

V oblasti intergeneračného vzdelávania musíme podčiarknuť význam vedomostí starých rodičov, ktoré je potrebné ďalej odovzdávať ako rodinné hodnoty, tradície a informácie, ktoré je potrebné ďalej udržiavať. Vplyvom starých rodičov sa formuje aj hodnotový systém ich detí a vnúčať. Rodina odovzdáva sociálne dedičstvo v podobe hodnôt, spôsobov správania, citov a statusu. Schwartz a Bilsky (1987) delia hodnoty s pohľadu ich základného významu pre človeka: hodnoty založené na biologických potrebách organizmu, hodnoty vyplývajúce z

potreby sociálnej interakcie potrebnej v medziľudských vzťahoch a na hodnoty vyplývajúce z požiadaviek spoločnosti na zabezpečenie prosperity a bezpečia skupiny.

Pri výskume zisťovania obľúbených aktivít a zdrojov radosti a starosti u seniorov (Zaremba,V. Zavázalová,H. Zikmundová,K. Kotrba,J. 2009) bolo zistené, že z najobľúbenejších činností uvádzali respondenti (n=245) najčastejšie starostlivosť o zvieratá (M: 33%, Ž: 23,1%) a pomoc deťom a vnúčatám (M: 23,5%, Ž: 29,2%). Na treťom mieste boli uvádzané kultúrne aktivity ((M:27%, Ž: 23,8%). Aj v najvyššom seniorskom veku sú deti a vnúčatá ich najväčšou radosťou (M: 56,1%, Ž: 76,9%, S: 67,2%).

Dôležitým faktorom pri hodnotení kvality života je okrem iného aj bývanie a kontakty s blízkymi osobami. Z našich minulých výskumov nás zaujímalo s kým bývajú študenti seniori. Vybrali sme výsledky z univerzity v Linzi (Popp,K. Zapotocky,K. Schmidt,H. 1998), kde respondenti - seniorskí študenti uviedli, že väčšina t.j. 64% býva spolu so svojim manželským partnerom, v 17% bývajú sami, 16% býva so svojimi deťmi a 3% bývajú s priateľkou, či s priateľom. Pre porovnanie v tom istom období respondenti v Bratislave (n=107) uviedli nasledovné údaje:

Tabuľka 1: **Spolužitie s inou osobou**

	40 – 60 roční	61 – 70 roční	71 – 80 roční	spolu
s partnerom	27 = 66%	24 = 53,5%	7 = 33,5%	58 = 54%
sám	4 = 10%	15 = 33,5%	12 = 57%	31 = 29%
s deťmi	9 = 22%	5 = 11%	2 = 9,5%	16 = 15%
s priateľom	1 = 2%	1 = 2%	0	2 = 2%
spolu	41 = 100%	45 = 100%	21 = 100%	107 = 100%

Prameň: Hrapková,N. www.uniba.sk/utv, abstrakty prác

V rámci štátov EU (Tabuľka 2) sme sa pozreli na kontakty s rodinou v prvých 15 krajinách EU (EU 15) v porovnaní s novými 10 členskými krajinami (NMS) a 3 kandidujúcimi členskými štátmi (CC3). Zistenia ukázali, že v nových 10 členských krajinách a 3 kandidujúcich krajinách deti žijú dlhšie v spoločnej domácnosti s rodičmi.

Tabuľka 2: **Kontakty s rodinou v EU**

Krajiny EU	Frekvencia kontaktov s rodičmi / deťmi		
	Vek 18-34	Vek 35-64	Vek 65+
EU 15	69	74	76
NMS	92	88	79
CC3	74	73	65

Prameň: Quality of life in Europe, European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition, Dublin, Ireland 2004, s.7.

Vidíme, že najvyššia frekvencia kontaktov je vo všetkých vekových kategóriách v 10 nových členských krajinách EU, kam patrí aj Slovensko.

Pri sledovaní kontaktov seniorských študentov v Bratislave sme zistili:

Tabuľka 3: **Kontakty vo voľnom čase**

Voľný čas	Frekvencia stretnutí			Počet respondentov	%
	Denne	Týždenne	Mesačne		
S rodinou	20	11	3	34	51
S priateľmi	3	14	7	24	36
Na UTV				16	24
Cestovanie				26	39
Čítanie				34	51
Kultúrne a športové udal.				29	44
Iné				9	14

Prameň: Hrapková, N. Ballová, Z. 2002

V našich výskumoch nás zaujímala aj pomoc pri učení, ktorá je vo vzdelávaní seniorov v mnohých prípadoch potrebná. Na Univerzite Komenského v Bratislave sme zistili:

Tabuľka 4: **Pomoc pri učení**

Pomoc pri učení	Počet frekventantov	%
študujem samostatne	352	85%
spolužiak, spolužiačka	46	11%
manžel, manželka	24	5,8%
priateľ, priateľka	23	5,5%
učiteľ	21	5%
Deti a príbuzní	17	4%
spolupracovníci	4	1%

Prameň: Hrapková, N. www.uniba.sk/utv, abstrakty prác

Na otázku kontaktov s inými študentmi odpovedali respondenti v Linzi takto:

- 43% udržiava kontakty so študentmi seniormi, ako aj s mladými študentmi;
- 21% udržiava kontakty výlučne s mladými študentmi;
- 9% má kontakt len so svojimi rovesníkmi.

Zaujímavé je, že študenti - seniory sa viac kontaktujú s mladými ako so seniormi.

Vzťahmi medzi generáciami sa zaoberalo aj **Stanovisko Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru Európskej komisie (2005/C 157/28)**, z ktorého vyberáme:

1. Usporiadanie vzťahov medzi generáciami je očividne jedným z najhlavnejších faktorov, ktoré určujú úroveň súdržnosti každej spoločnosti, v tomto prípade: našej spoločnosti.

Vzťahy sú tu hodnotené z viacerých uhlov: ekonomického, sociálneho, kultúrneho, politického a následne, rozvíjajúceho sa geopolitického celku, ktorý vytvára ÚNIU.

2. Charakteristickou črtou európskych národov je starnutie ich populácií. Následne im prináleží definovať a uplatňovať v praxi systematickú, celkovú, súhrnnú stratégiu, dlhodobu zameranú na očakávania a solidaritu medzi stále početnejšími generáciami, ktoré budú v ich kruhu vedľa seba existovať. V krajinách Únie stále častejšie spolu žijú tri až štyri generácie, nie len dve.

3. Oblasti nedostatkov v prispôsobení sú ziaľ početné. Medzi inými môžeme uviesť:

- celoživotné vzdelávanie: obavy súvisiace s predĺžením aktívneho života boli v niektorých prípadoch príliš často zanedbávané, pretože išlo o pracovníkov vyššieho veku“;
- výstavba, bývanie a umiestnenie spoločenských a obchodných zariadení: koncepcie, ktoré zviťazili v týchto oblastiach, často zabúdali na špecifické potreby najmladších, najstarších alebo celých či neúplných rodín;

Smery a odporúčania EU sa vzťahujú k nápravným opatreniam, ktoré si vyžadujú veľkú dávku výskumu a inovácií. Výbor sa rozhodol predložiť inštitúciám Únie na zváženie zoznam tém, ktoré by mohli byť spracované, ako napr. samota a izolovanosť v európskej spoločnosti, občania v pokročilom veku (výber typov výstavby, bývania a vzťahov medzi generáciami). Počas uplynulých rokov sa často zanedbávali dôležité potreby jednotlivých generácií, ktoré sú späté s rozvojom samostatnosti bývania ľudí v pokročilom veku a vývojom vzťahov s mladšími generáciami, s deťmi a dospelými.

Rozsah opatrení, ktoré je potrebné uskutočniť v rámci EU: zaistiť lepšiu zamestnateľnosť starších ľudí zdokonalením metód celoživotného vzdelávania; zlepšiť kvalitu práce a zvýšiť pružnosť pracovnej doby, za účelom lepšej vyváženosti pracovnej doby a súkromného života; rozvíjať v podnikoch a správnych orgánoch pracovné skupiny „zmiešaných vekových kategórií“; zvyšovať sebadôveru starších pracovníkov; znovu vyvážiť vekové štruktúry v Európe.

Výchova k vzťahu k staršej generácii je aj obsahom **Národného programu ochrany starších ľudí**, kde je aj úlohou škôl naďalej využívať vzdelávanie a výchovu na základných a stredných školách na formovanie pozitívneho vzťahu k starším u detí a mládeže a podporovať medzigeneračný dialóg. Tak je to napríklad na stredných školách uvedené osnovách, kde je v obsahu predmetu občianska náuka oblasť významu dobrých medziľudských vzťahov so spolupracovníkmi, spoluobčanmi, najmä slabšími a starými ľuďmi a medzigeneračné vzťahy.

Ak by sme mali na záver zhrnúť naše postrehy a skúsenosti, tak seniori pri kontakte s mladou generáciou : - sú im vzorom pri učení

- Sú láskavými pomocníkmi pri riešení úloh, keď vlastní rodičia na deti mnohokrát nemajú čas
- Pri ďalšom vzdelávaní sú im plnohodnotnými partnermi v diskusiách v rodine
- Sú učiteľmi svojim mladým učiteľom na univerzitách
- Sú studnicou tradícií a kultúrnych hodnôt pre mladú generáciu.

Literatúra

- CARLTON, S. SOULSBY, J. 1999. *Learning to grow Older Bolder*, Leicester, NIACE, Alden Press Great Britain 104 s., ISBN 1 86201 050 1.
- DELLMANN-JENKINS, M., FOWLER, L., LAMBERT, D., FRUIT, D., & RICHARDSON, R. (1994). Intergenerational sharing seminars: Their impact on young adult college students and senior guest students. *Educational Gerontology*, 20, 579-588.
- HATÁR, C. 2005. *Sociálno-výchovná starostlivosť o seniorov v domove dôchodcov*. In: Kvalita života a rovnosť príležitostí. Prešov: FFPU. 899s. ISBN 80-8068-425-1.
- HRAPKOVÁ, N. BALLOVÁ, Z. 2002 Vzdelávanie ako prevencia k sociálnej izolácii starších ľudí In: Vzdelávanie dospelých č.3/2002, ročník VII, s. 21-30, ISSN 1335-2350.
- HRAPKOVÁ, N. *Kvalita bývania frekventantov seniorského štúdia na UK*. In: www.uniba.sk/utv, Abstrakty výskumných prác
- HRAPKOVÁ, N. *Využívanie pomoci pri učení a kontakty s inými študentmi*. In: www.uniba.sk/utv, Abstrakty výskumných prác
- International Review of Education / Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft . 2002. Editorial. Springer Netherlands, Zv. 48, č. 5, 2002, s. 301-303.
- PRUSÁKOVÁ, V. 2005. *Základy andragogiky*, Bratislava: Gerlach Print, 120 s, ISBN 80-89142-05-2.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 1995. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, ISBN 80-7178-0294.
- Older&Bolder. 2009. *Skills for grandparents: Extending family literacy, language and numeracy*. Leicester, NIACE, Issue 28, June 2009, s. 4.
- Quality of life in Europe, European Foundation for the Improvement of Living and Working Condition, Dublin, Ireland 2004, s.7.
- POPP, K. ZAPOTOCKY, K. SCHMIDT, H. 1998. *Kvalita života študentov – seniorov na Univerzite Johanna Keplera v Linzi*. In: Prínos vzdelávania starších pre psychofyzické zdravie človeka, Bratislava: Vydavateľstvo UK s. 83-91, ISBN 80-223-1364-5
- Stanovisko Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru Európskej komisie (2005/C 157/28
- SCHWARTZ, Sh., BILSKY, W. 1987. Toward A Universal Psychological Structure of Human Values. In: *Journal of Personality and Social Psychology*. Zv. 53, č. 3, 1987, s. 550-562.
- WALTZ, M. 1986. *Soc. Indicators Res.* 71 – 93 In: Zigmund, V. *Kvalita života a medicína*. Medicínsky monitor 1/2001 s.5.
- ZAREMBA, V. ZAVÁZALOVÁ, H. ZIKMUNDOVÁ, K. KOTRBA, J. 2009. Oblíbené činnosti, radosti a starosti nejstarších senioru, In: *Geriatrics* č. 2, 2009, s.63-66.

Adresa autorky

PhDr. Nadežda Hrapková, PhD.
Nadezda.Hrapkova@rec.uniba.sk
Centrum ďalšieho vzdelávania UK v Bratislave
Univerzita tretieho veku
Šafárikovo námestie 6
818 06 Bratislava
Slovenská republika